

İbrahim Müteferrika tarafından 1732'de matbaanın dokuzuncu kitabı olarak neşredilen *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-ümem*, Osmanlı tarihinde birçok yeni kavram ve konunun gündeme getirildiği bir eserdir. Eserin yazılış gayesi, Osmanlı askerî yapısındaki temel problemlerin nasıl çözülebileceğine dair fikirler sunmaktır. Müteferrika, bunun için Hristiyan milletlerin ordularındaki yeni gelişmelerin neler olduğunu ve bunun Osmanlı savaşlarına nasıl tesir ettiğini tarihten misaller vermek suretiyle izah etmektedir. İzahlarının temeline ise *nizâm-ı cedîd* kavramını yerleştirmektedir. Müteferrika'ya göre *nizâm-ı cedîd* temelde talimli ve profesyonelleşmiş bir ordu sistemi demektir.

Eserde askerî modernleşme sürecinde Hristiyan milletlerin ve uygulamaları başarıya ulaşmış Büyük Petro'nun örnek alınması tavsiye edilmektedir. *Usûlü'l-hikem*, yazıldığı dönemden itibaren Osmanlı düşünce hayatına derinden tesir etmiş ve Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulmasına giden süreçte etkili olmuştur.

USÛLÜ'L-HİKEM FÎ NİZÂMÎ'L-ÜMEM
İBRAHİM MÜTEFERRİKA

TÜBA TÜRK-İSLÂM BİLİM KÜLTÜR MİRASI DİZİSİ: 48

Türkiye Bilimler Akademisi
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem

İBRAHİM MÜTEFERRİKA

HAZIRLAYAN: COŞKUN ÜNSAL

Türkiye Bilimler Akademisi
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

ISBN: 978-625-8352-13-9

9 786258 352139

Türkiye Bilimler Akademisi

Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem

İbrahim Müteferrika

**Usûlü'l-Hikem
fi Nizâmi'l-Ümem**
İbrahim Müteferrika

Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: **48**

ISBN: 978-625-8352-13-9
DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-08-5
Ankara, 2022

Hazırlayanlar
Coşkun Ünsal (Arş. Gör.)

Editör
Mehmet Öz (Prof. Dr.)

Tasarım
Murat Acar

TÜBA Başkanı
Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Proje Yayın Kurulu
Atilla Bir (Prof. Dr.)
Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)
Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)
M. Fatih Andı (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)
Muhittin Macit (Prof. Dr.)
Mustafa Çiçekler (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)
Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Koordinatörleri ve Danışmanları
Turgay Anar (Prof. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumlusu
Duygu Erol

Baskı
Tek Ses Ofset Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Caddesi
Kültür Çarşısı 7/60 Altındağ / Ankara
Sertifika No: 44186

© Türkiye Bilimler Akademisi 2022
Bu eserin tüm yayın hakları, Türkiye Bilimler Akademisi'ne aittir.
Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz.
Eserden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
Kitabın dil, bilim, etik ve hukuk açısından bilimsel sorumluluğu yazara aittir.

Türkiye Bilimler Akademisi'nin sorumluluğu bulunmamaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 Ankara
bilimklasikleri@tuba.gov.tr
0 312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI

Şifâhelerinde

Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem

İNCELEME - METİN

İbrahim Müteferrika

Hazırlayan
Coşkun Ünsal

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Usûlü'l-Hikem
fî Nizâmî'l-Ümem
İbrahim Müteferrika

Turkish-Islamic Scientific and Cultural Heritage Series: **48**

ISBN: 978-625-8352-13-9

DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-08-5

Ankara, 2022

Prepared By

Coşkun Ünsal (Res. Assist.)

Edited By

Mehmet Öz (Prof. Dr.)

Design

Murat Acar

President of TÜBA

Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Editorial Board of Project

Atilla Bir (Prof. Dr.)

Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)

Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)

M. Fatih Andı (Prof. Dr., Project Coordinator)

Muhittin Macit (Prof. Dr.)

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr., Project Coordinator)

Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Publication Coordinators and Advisors of Project

Turgay Anar (Prof. Dr.)

Administrative Affairs Supervisor of Project

Duygu Erol

Printed By

Tek Ses Ofset Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Caddesi

Kültür Çarşısı 7/60 Altındağ / Ankara

Sertifika No: 44186

© Turkish Academy of Sciences 2022

All publishing rights of this work belong to the Turkish Academy of Sciences.

It may not be printed and reproduced partially or fully without the written consent of the publisher. It can be cited by providing full reference.

The author bears full scientific responsibility for the book in terms of language, academic, ethics and law. Turkish Academy of Sciences has no responsibility whatsoever.

TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 Ankara

bilimklasikleri@tuba.gov.tr

0 312 442 29 03

www.tuba.gov.tr

Under the auspices of the
PRESIDENCY OF THE
REPUBLIC OF TÜRKİYE

Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem

REVIEW - TEXT

İbrahim Müteferrika

Prepared By
Coşkun Ünsal

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Büyük gelecekle, büyük geçmişlerin bilgi ve birikimi üzerine inşa edilir.

Türkiye, ihtişamlı bir medeniyetin ve zengin bir tarihin meydana getirmiş olduğu büyük bir birikimin varisidir. Kökleri bilime, bilgiye, hikmete ve irfana dayanan bu birikim, ülkemizin geleceğinin inşası gayretlerinde de en önemli referansımız olmalıdır. Bu büyük birikimden yararlanmadığımız takdirde, geçmişimizi “müzelik bir emtia”ya dönüştürürüz, sağlıklı bir gelecek inşa edemeyiz.

Zira tarih, sadece geçmişte olup biten değil, aynı zamanda bugüne kalan, yarına da aktarılacak olandır. Milletler tarihte yalnızca geçmişlerini değil, geleceklerini de ararlar. Geçmişleriyle barışamayan, tarihini yorumlayamayan, ecdadına yabancılaşan milletler, sağlıklı bir gelecek inşa edemezler.

Çağımıza ve geleceğe yapacağımız etki bakımından, sahip olduğumuz zengin mirası yeniden ve daha güçlü biçimde harekete geçirmemiz gerekiyor. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yürütölen “Türk-İslâm Bilim ve Kültür Mirası Projesi”ni, işte bu amaca yönelik bir çalışma olarak değerlendiriyorum.

Proje kapsamında, sosyal bilimler, İslâmî ilimler, Türkiyat, sağlık ve tabiat bilimleri ve teknik bilimler alanlarında hazırlanan eserlerin, bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını takdirle karşılıyorum.

Bu vesileyle, eserlerin müelliflerini rahmet ve şükranla yâd ediyor, projenin hayata geçirilmesinde görev alan bilim adamlarımız ile TÜBA mensuplarını kutluyorum.

Recep Tayyip Erdoğan

T.C. Cumhurbaşkanı

Takdim

Sürdürülebilir kalkınma; “güçlü makroekonomik politikalar” ile “rekabeti odağına alan yapısal reformların” bir arada uygulanması ile mümkündür. Rekabette söz sahibi olabilmek ise; bilimsel ve teknolojik gelişmelerden en iyi şekilde faydalanmak, bu gelişmeleri içselleştirmek ve bir sonraki adımı da tasarlamakla mümkün oluyor. Bunu başarabilen ülkeler gelişmişlik konusunda rakiplerini geride bırakıyor ve küresel ekonomide daha fazla söz sahibi olmaya başlıyor.

Bilimsel ve teknolojik gelişme “yeni”, “daha iyi” ve “keşfedilmemiş” olanı arama çabasıdır. Fakat bu çaba, geçmişten asla kopuk değildir. Geçmiş mirasın çok daha iyi anlaşılması, geleceğin daha sağlam inşası için bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye tam da bu noktada, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu eşsiz tarihi ve kültürel birikimiyle ciddi bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Türk-İslâm medeniyetinin kadim bir üyesi olarak; insanlığın bilimsel, teknik ve kültürel gelişimine çok somut katkıları olan bir medeniyetin mirasçısıyız.

Türk-İslâm medeniyetine ait eserlerin gün ışığına çıkarılması; yeni kuşakların geçmişten feyz alarak daha güçlü bir motivasyonla yola devam etmesine katkı sağlayacaktır. Bu eserler ayrıca, bilim, Ar-Ge ve yenilikçilik konusundaki politikaları-

mız için de girdi sunarak, farklı bakış açılarından faydalanma imkanı verecektir. Bu kapsamda, Sayın Cumhurbaşkanımızın himayelerinde, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yürütülen “Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi”ni çok değerli ve benzersiz bir adım olarak görüyorum. Proje; matematik, astronomi, tarih, coğrafya, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda saygıdeğer İslâm âlimleri tarafından hazırlanan eserleri bilim dünyasına kazandırmayı amaçlıyor.

Yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımıza şükranlarımızı arz ediyorum. Başta TÜBA çalışanları olmak üzere, bu çok kıymetli proje için emeği geçen herkesi içtenlikle tebrik ediyorum. Eserlerin yazarlarını rahmet ve hayırla yâd ediyor, Projenin Milletimizin bilimsel ve topyekün kalkınması için yararlı olmasını diliyorum.

Mustafa Varank

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı

Sunuş

Ülkelerin bilimsel ilerlemesi ve yenilikçilik performansı, topyekûn kalkınma ile uluslararası rekabette üstünlük sağlama bakımından stratejik öneme sahiptir. Toplumların geleceğinin güvenle inşası ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılması bilimin, bilimsel düşünce ve yaklaşımların önemsenmesi ve yaygınlaştırılması, gençlerin bilim ve araştırma alanına yönlendirilmesi, bilimsel çalışma ve başarıların teşvik edilmesi ile mümkündür. Bu konular, dünyadaki bilim akademilerinde olduğu gibi milli akademimiz Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için sahip olduğumuz medeniyet birikimini iyi anlamak zorundayız.

Millet olarak, önemli bir bölümü gün ışığına çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekleyen zengin bir bilim ve kültür mirasına sahip bulunuyoruz. Bu mirasın daha görünür ve yararlanılır kılınması, bugünkü ve gelecekteki bilimsel performansımız ve ulusal hedeflerimize ulaşmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihsel birikim ve mirasın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, diğer yararları yanında, bilimsel ilerleme ve yenilikçi çalışmalar için gerekli cesaret, özgüven ve motivasyona yapacağı katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınma yarışında son iki yüzyıldır devam eden göreceli konumumuz ile geleceğe yönelik yüksek amaçlarımız dikkate alındığında, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı bir benlik/kimlik ve özgüven inşası ile güçlü bir ekosistem ve kültürün oluşturulmasına gerek olduğu ve bu konuda her Türk kurumunun katkı ve destek sağlamasının ulusal bir görev olduğu açıktır.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi, ülkemizin millî bilimler akademisi olma sorumluluğu ile Kalkınma Bakanlığı'nın mali desteğiyle 2014 yılında başlatılmıştır. Proje kapsamında Türk-İslâm medeniyeti havzasında, fen, mühendislik, Türkiyat, sosyal bilimler, dinî ilimler gibi alanlarda eski-farklı Türk lehçeleri ile diğer dillerde üretilmiş, uzman bilim insanlarımızca seçilen 100 eserin, imkân ve ihtiyaca göre transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi yapılarak yayımlanması yoluyla bilim ve kültür âleminin ve gelecek kuşakların istifadesine sunulması hedefi doğrultusunda yayınlarımız devam etmektedir.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemiz, çok sayıda paydaşın doğrudan ve dolaylı katkı ve desteklerinin eseridir. Projemizin başlangıçtan beri Sayın Cumhurbaşkanımızca desteklenmesi ve 2018 yılı başından itibaren resmen Cumhurbaşkanlığı himayelerine alınmış olması, Akademimiz açısından büyük bir onur ve teşvik kaynağı olmuştur. Bilime ve projemize verdikleri çok değerli destek ve yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a kalbî şükranlarımızı arz ediyorum.

Bugüne kıyasla oldukça kısıtlı koşullarda bilimsel mirasımızı oluşturan eserleri kaleme alan bilim ve kültür tarihimizin kahramanlarını rahmet ve şükranla yad ediyorum. Bu eserlerin çoğaltılması, saklanması ve bugüne ulaşmasında rol alan isimsiz kahramanları da saygıyla anıyorum.

Eserlerin transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi ve tahlilini yaparak günümüzün ve geleceğin okuyucu ve araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan bilim insanlarımıza müteşekkirimiz. Yayına hazırlık ve basım sürecinde rol alan Akademi üyelerimiz, bilim insanlarımız ve çalışanlarımız ile projeye katkı sağlayan tüm paydaşlarımıza da teşekkür ediyorum. Ayrıca, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi'nin hayata geçirilmesinde katkılarından ötürü Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a minnettarız.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayımlanan eserlerin milletimizin bilimsel ilerlemesi ve topyekûn kalkınması ile medeniyet ihyası/inşası süreci bakımından yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Muzaffer Şeker

TÜBA Başkanı

Arş. Gör. Coşkun Ünsal

Milli Savunma Üniversitesi
Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü
cunsal@msu.edu.tr
Orcid ID: 0000- 0002-5687-9320

1992 yılında Ordu'nun Aybastı ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Aybastı ve Fatsa'da tamamladı. 2016'da Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde "İbrahim Müteferrika, Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem (İnceleme-Metin)" isimli tez ile 2018'de tamamladı. 2018'de aynı enstitüde doktora başladı ve "Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)" konulu tez çalışması devam etmektedir. 2019'dan beri Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Harp Tarihi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. 2019'a kadar muhtelif projelerde görev alan Coşkun Ünsal'ın bazı çalışmaları yayımlanmıştır. Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü'nce hazırlanan pek çok eserin hazırlanmasında görev alan Coşkun Ünsal, yeniçağ askerî tarihi alanında çalışmalarına devam etmektedir.

Res. Assist. Coşkun Ünsal

Turkish National Defense University
Fatih Institute of Military History Studies
cunsal@msu.edu.tr
Orcid ID: 0000- 0002-5687-9320

Born on 1992 in Aybastı, Ordu. Coşkun Ünsal completed his primary and secondary education in Aybastı and Fatsa. He graduated from Marmara University Atatürk Education Faculty Department of History Education in 2016. He earned his Master's Degree from Marmara University Institute of Turkic Studies in 2018 by presenting "İbrahim Müteferrika, Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem (Analysis-Text)". He started his Ph.D. at the same institute in 2018, and continues his Ph.D. studies on "Kapıkulu Cavalries in the Ottoman Military Organization (XVI-XVII. Centuries)". Since 2019, he has been working as a research assistant at Turkish National Defense University Fatih Institute of Military History Studies Department of Modern Warfare History. He participated in various projects until 2019 and some of his studies were published. Coşkun Ünsal also took part in many studies prepared by the Fatih Institute of Military History Researches and continues his studies on modern military history.

İçindekiler

Takdimler ve Sunuş

Özet	19
Önsöz	25
Kısaltmalar	29
İbrahim Müteferrika	31
Hayatı	31
Eserleri	36
Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem	41
Eserin Adı	41
Eserin Telif Tarihi	41
Eserin Telif Sebebi	42
Eserin Muhtevası	43
Eserin Baskı Nüshaları	54
Eserin Yazma Nüshaları	55

Eserin Kaynakları ve Tesirleri	68
Eserle İlgili Yapılan Çalışmalar	83
Eseri Günümüz Harflerine Aktarıırken İzlenen Yöntem	92
Metin	93
Kaynakça	145
Ekler	149
Tıpkıbasım	157
Dizin	257

Table of Contents

Preface

Abstract	19
Foreword	25
Abbreviations	29
İbrahim Müteferrika	31
His Life	31
His Publications	36
Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem	41
Title of the Book	41
Date of Publication	41
Purpose of Publication	42
Content of the Book	43
Publication Versions of the Book	54
Manuscript Versions of the Book	55

Sources and Effects of the Book	68
Studies about the Book	83
The Method Followed When the Work was Transferred to Contemporary Letters	92
Text	93
Bibliography	145
Appendices	149
Facsimile	157
Index	257

Özet

Türk modernleşmesine dair en önemli eserlerden biri İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-ümem* adlı telifidir. Eser hakkında bugüne kadar pek çok çalışma kaleme alınmış; eser, biri sadeleştirme diğeri ise matbu nüshanın transkribe edilmesi şeklinde iki müstakil neşre konu olmuştur. Buna mukabil neşirlerin eksiklikler, atlamalar ve yanlışlarla malul olduğu görülmüştür. Elinizdeki çalışma, bu eksikliklerin giderilmesi gayesiyle hazırlanmıştır. Çalışmada önce İbrahim Müteferrika'nın hayatı; telif, zeyil ve tercüme eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından *Usûlü'l-hikem*'in adı, telif tarihi, hangi gerekçelerle telif edilip kime takdim edildiği ve muhtevası üzerinde durulmuştur.

Osmanlı tarihinde birçok yeni kavram ve konunun gündeme getirildiği bu eserin yazılış gayesi, Osmanlı askerî yapısındaki temel problemlerin nasıl çözülebileceğine dair fikirler sunmaktır. Müteferrika, bunun için Hristiyan milletlerin ordularındaki yeni gelişmelerin neler olduğunu ve bunun Osmanlı savaşlarına nasıl tesir ettiğini, tarihten misaller vermek suretiyle izah etmektedir. İzahlarının temeline ise *nizâm-ı cedîd* kavramını yerleştirmektedir. Müteferrika'ya göre *nizâm-ı cedîd* temelde talimli ve profesyonelleşmiş bir ordu sistemi demektir. Askerî modernleşme sürecinde Hristiyan milletlerin örnek alınması gerektiği açıkça dile getirilen eserde, uygulamaları başarıya

ulaşmış Büyük Petro'nun misal alınması gerektiği tavsiye edilmektedir. *Usûlü'l-hikem*, yazıldığı dönemden itibaren Osmanlı düşünce hayatına derinden tesir etmiş ve Nizâm-ı Cedîd Ordusunun kurulmasına giden süreçte etkili olmuştur. Üç temel bölümden oluşan eserin birinci bölümde askerî nizamın olması gerektiği ve nizamın sağladığı faydalar açıklanır. İkinci bölümde coğrafya ilminin faydaları, düşmanların durumundan haberdar olmanın önemi örnekleriyle birlikte izah edilir. Son bölümde ise Avrupa'nın askerî sınıfları, düzeni, askerlerin savaşta ve barıştaki durumu ayrıntılı bir şekilde ele alınır.

Usûlü'l-hikem, matbaanın dokuzuncu kitabı olarak 1732'de 500 adet basılmıştır. Daha sonra muhtelif tarihlerde matbu nüshayı esas alan yazma istinsahlar da üretilmiştir. Bugün *Usûlü'l-hikem*'in yurt içinde ve yurt dışında pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda matbu ile yurtiçindeki 7 yazma nüshayı da mukayese ettik. Bilahare, İbrahim Müteferrika'nın eseri yazarken hangi kaynaklardan istifade ettiği ve eserin kendinden sonra ne gibi tesirleri olduğu üzerinde durduk. Son olarak ise *Usûlü'l-hikem*'in matbusunu esas alan transkripsiyonunu verdik.

Abstract

İbrahim Müteferrika's book, *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-ümem*, is one of the most important books on Turkish modernization. There have been many studies about the book; one was a simplification and the other was a transcription of the printed version of the book. On the other hand, it is understood that there are many problems in these studies such as deficiencies, omissions and mistakes. The presented study prepared for eliminating the deficiencies of the abovementioned studies. In this study, firstly, information about İbrahim Müteferrika's life and his appendices and copyright publications are given. Then, the title of *Usûlü'l-hikem*, date of publication, the purpose of study, context and whom it was presented were discussed.

The purpose of writing *Usûlü'l-hikem*, which offered many new concepts and topics, is to bring solutions on how to solve the main problems in the Ottoman military organization. Thus, Müteferrika explains the new developments in the Christian armies, and how these developments effected the Ottoman wars by giving examples from history. He uses nizâm-ı cedîd as a base for his explanations. According to Müteferrika, nizâm-ı cedîd means a trained and professionalized army or-

ganization. He recommends that the Christian nations should be followed for military modernization; even, shows the Great Petro, whose attempts achieved results, as an example. *Usûlü'l-hikem*, had a profound impact on the Ottoman intellectual life from the period it was written onwards, and the way leading to the foundation of the Nizâm-ı Cedid Army. The book consists of three main chapters. In the first chapter, it is explained that the soldier should be in order. In addition, the benefits of order are explained in this chapter. In the second chapter of the book, the benefits of the science of geography and the importance of being aware of the enemies are explained with examples. Finally, in the last chapter, the military classes of Europe, their order, and the conditions of the soldiers in both war and peace are discussed in detail.

Usûlü'l-hikem, was published in 1732 in 500 copies as the ninth book of the printing house. Thereafter, manuscript copies based on the printed copy were also prepared. Nowadays, there are many manuscript copies of *Usûlü'l-hikem*, not only at home but also abroad. In this study, seven manuscript copies in Turkey were also compared. After that, we focused on which sources İbrahim Müteferrika used while writing and the effects of the work after him. Finally, we presented *Usûlü'l-hikem*'s transcription based on the printed version.

*Üzerimdeki emeği
satırlara sığmayacak olan
aziz hocam Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya
ithaf olunur.*

Önsöz

18. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu mütefekkirlerinin ve devlet erkânının yaşanan gelişmeler hakkındaki fikirlerinin değişimi açısından bir dönüm noktasıdır. 16. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyıla kadar geçen sürede içeride ve dışarıda yaşanan sıkıntılar genellikle “*kanûn-ı kadîm*”den uzaklaşma olarak algılanmış, eski düzenin tesis edilmesi yönünde çözümler üretilmeye çalışılmıştı. 1683’te II. Viyana Kuşatması’nda başarısız olunmasıyla başlayan ve 1699’a kadar süren Viyana Bozgun Yılları 1699’da Karlofça Antlaşması’yla sonuçlandı. Büyük toprak kayıplarına sebep olan Karlofça Antlaşması’nın yarattığı travma atlatılmadan içeride de bir dizi karışıklıklar meydana geldi. 1695’te tahta çıkan II. Mustafa, 1703’teki Edirne İsyanı’yla tahttan indirildi ve yerine III. Ahmed tahta çıktı. 1711’de Ruslarla yapılan Prut Savaşı’nda kazanılan zafer, Osmanlı devlet adamlarının Karlofça Antlaşması’yla muhtelif devletlere terk edilmiş olan toprakları geri alabilecekleri konusunda ümitlenmelerine vesile oldu. Böyle bir hava içerisinde 1715’te Venedik ve Avusturya ile savaşa girildi. Başlangıçta Mora’nın fethi gibi bazı başarılar kazanıldıysa da savaş Osmanlı’nın aleyhinde gelişti. Bir dizi yenilgiden sonra İngiltere ve Hollanda’nın tavassutuyla 1718’de Pasarofça Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Venedik’ten Mora’nın alınmasına rağmen Sırbistan topraklarının büyük bir bölümü

Avusturya'ya bırakıldı. Bilahare, 1730'a kadar sürecek ve sonradan “*Lâle Devri*” olarak adlandırılacak olan dönem başladı. Batı cephesinde barışın hâkim olduğu bu dönemde bazı yenilikler de yapıldı. Avrupa'yı tanımak için elçiler gönderilmesi, ıslahatlarda Avrupa'nın dikkate alınması, Tulumbacı Ocağı adında itfaiye teşkilatı kurulması, muhtelif dillerden eserler tercüme edilmesi, çeşitli îmâlâthânelerin kurulması, matbaanın açılması, Avrupa'nın askeri alandaki üstünlüğü kabul edilerek konuya merak duyulmaya başlanması bu cümledendir. Lâle Devri'nde bazı alanlarda başlayan ıslahat hareketleri, 1730-1754 yılları arasında hüküm süren I. Mahmud döneminde meyvelerini verecektir.

İbrahim Müteferrika, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli vazifeler üstlenmiştir. Lale Devri'ndeki yeniliklerin bazılarında da etkisi olan Müteferrika'nın resmî görevleri bir tarafa bırakılacak olursa; telif eserleri, yapmış olduğu tercüme, matbaada basılacak kitap tercihleri ve bu kitaplara yapmış olduğu eklemeler onun ilmî yönünü yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden ve 1732'de matbaanın dokuzuncu kitabı olarak basılan *Usûlü'l-hikem fi nizâmı'l-ümem* adlı eser de İbrahim Müteferrika'nın telif eserlerinden biridir. Müteferrika, 1730'daki Patrona İsyanı ve sonrasında yaşananlardan dolayı bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir. Mukaddime ve üç bölümden oluşan eserin birinci bölümü, eski milletlerin savaş usullerine, ikinci bölümü coğrafya ilminin faydalarına, üçüncü bölümü ise Hristiyanların askerlik alanında kullandıkları yeni usûller ve bu usûllerin benimsenmesi gerektiğine ayrılmıştır. Müteferrika'nın bazı hususları ilk defa dile getirmesi, eserin günümüze kadar gündemde kalmasına da vesile olmuştur. Nitekim 1732'de 500 adet basılan eserin pek çok yazma nüshası ortaya çıkmış, Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulmasında muhtelif fikirleri etkili olmuş, bazı müellifler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Eser, 1769'da Fransızca'ya, 1777'de ise Rusça'ya

çevrilmiştir. Eserle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Metin, 1990 yılında Ömer Okutan tarafından sadeleştirilmiş, 1995'te ise Adil Şen tarafından neşredilmiştir. Bizim böyle bir çalışma yapmamızın sebebi ise eserin önemine nazaran yazmaları da dikkate alınarak karşılaştırmalı bir neşrinin yapılmamış olması; eserin kaynakları ve tesirlerine dair pek çok noktanın eksik bırakılmasıdır. Elinizdeki çalışmada önce müellifin hayatı; telif, zeyil ve tercüme eserleri hakkında bilgi verdik, daha sonra ise eserle ilgili muhtelif konulara değindik. Bu manada, eserin adı, telif tarihi, hangi gerekçelerle telif edilip kime takdim edildiğini değerlendirdik, üç bölümden oluşan eserin muhtevasını özetledik. Bilahare matbu ile yurtiçindeki yedi yazma nüshayı mukayese ettik. Eserin yazımı sırasında İbrahim Müteferrika'nın kullanmış olabileceği kaynaklar ve *Usûlü'l-hikem*'in kendinden sonra ne gibi tesirleri olduğunu ele aldık.

Bu çalışmanın meydana getirilmesi noktasında hak ve emeği olanlara teşekkürlerimi dile getirmek benim için bir mutluluk kaynağıdır. Bu vesileyle, üzerimizdeki hak ve emekleri bu çalışmanın sınırlarının çok ötesinde olan; talebeleri olma bahtiyarlığına eriştiğim aziz hocalarım Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Prof. Dr. Uğur Demir'e teşekkürlerimi arz ederim. Bu mütevâzî çalışma, hocalarımın destek ve teşvikleriyle vücut bulmuştur. Hiç bir zaman yardımlarını eksik etmeyen sayın hocam Dr. Coşkun Yılmaz'a; çalışmamızla ilgili kıymetli fikirlerine başvurduğum hocalarım Doç. Dr. Recep Ahışalı, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Topatan, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükkaksoy ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih Gürcan'a; 2012'den bu yana arkadaşları olma bahtiyarlığına eriştiğim ve pek çok konuda yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Engin Çetin, Öğr. Gör. Hasan Yapıcı ve Arş. Gör. Serkan Osmanlıoğlu'na; yayın süresince yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Ahmet Taşdemir'e; üniversite eğitimim boyunca desteğini esirgemeyen kıymetli dayım Salih Günden'e ve onun nezdinde üzerimde emeği olan bütün akrabalarım;

her türlü fedakârlıklığı yapan, dualarını eksik etmeyen aile fertlerime teşekkürlerimi arz ederim. Lisans ve lisansüstü eğitim süresince sağlamış olduğu imkânlar için Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na; lisansüstü eğitimim boyunca maddi açıdan destekleyen Türk Tarih Kurumu'na; eserin tıpkısbımı için yüksek çözünürlüklü ve filigransız halini kullanımımıza sunan İBB Atatürk Kitaplığı çalışanlarına; TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi yayın kuruluna; ilgi ve alakalarından dolayı proje yayın koordinatörü ve danışmanı Prof. Dr. Turgay Anar'a, proje idari işler sorumlusu Duygu Erol'a ve eserin tasarımını gerçekleştiren Murat Acar'a müteşekkirim.

Coşkun Ünsal

İstanbul, Kasım 2022